

فصل دوم

خلاصه رویدادهای اقتصادی ایران

اقتصاد ایران اولین سال اجرای برنامه چهارم توسعه از سند چشم‌انداز بیست ساله کشور را با عملکرد نسبتاً مطلوبی پشت سر نهاد. در سال ۱۳۸۴، علی‌رغم تنش‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، اقتصاد کشور بر مبنای سیاست‌های اقتصادی برنامه چهارم، که مبتنی بر تعامل فعال و سازنده با اقتصاد جهانی و رقابت‌پذیری می‌باشد، همچنان به مسیر رشد خود ادامه داد؛ به طوری که در این سال تولید ناخالص داخلی به قیمت پایه (به قیمت‌های ثابت ۱۳۷۶) در مقایسه با سال قبل از آن، ۵/۴ درصد رشد نشان داد. در سال مذکور، تشکیل سرمایه ثابت ناخالص (به قیمت‌های ثابت ۱۳۷۶) نیز همانند سال قبل به رشد خود ادامه داد و نسبت به سال ۱۳۸۳ معادل ۵/۸ درصد رشد یافت.

اغلب شاخص‌های اقتصادی در سال ۱۳۸۴ (به استثنای بورس) در مسیر رشد و پویایی قرار داشتند. نرخ تورم در این سال به ۱۲/۱ درصد رسید که نسبت به رقم سال قبل ۳/۱ واحد درصد کاهش داشت. به دلیل تعدیل قابل توجه مقررات و ضوابط بازرگانی خارجی و ارائه تسهیلات و مشوق‌های گوناگون به فعالان این بخش طی چند سال گذشته، صادرات غیر نفتی کشور در سال مورد بررسی برای اولین بار در تاریخ کشور از ۱۰/۵ میلیارد دلار فراتر رفت. در مقابل، میزان واردات طی همین مدت به رکورد بی‌سابقه حدود ۴۳ میلیارد دلار رسید. علاوه بر تسهیل مقررات بازرگانی و مشوق‌های صادراتی که در افزایش واردات تاثیر داشته است، بخش قابل ملاحظه‌ای از رشد فزاینده واردات در سال مورد بررسی ناشی از کاهش نرخ واقعی ارز و کاهش قدرت رقابت تولید ملی بوده است.

در این سال تلاش شد تا از طریق مشارکت بیشتر بخش خصوصی، ارتقای بهره‌وری، تسهیل مقررات بازرگانی، برقراری انضباط مالی، سیاست تمرکززدایی، استفاده از حساب ذخیره ارزی و پرداخت یارانه‌ها و هدفمند کردن آن زمینه لازم برای رشد اقتصادی بلندمدت و نیز بهبود توزیع درآمدها فراهم گردد.

تعدیل و یکسان‌سازی نرخ سود تسهیلات بانکی برای کلیه بخش‌های اقتصادی در سطح ۱۶ درصد، افزایش سقف تسهیلات مسکن بانک‌ها از ۸۰ به ۱۰۰ میلیون ریال و در خصوص بانک مسکن از ۱۲۰ به ۱۸۰ میلیون ریال، تخصیص حداقل ۲۵ درصد از تسهیلات بانکی به بخش آب و کشاورزی، اعطای مجوز به دو بانک پاسارگاد و سرمایه، اعطای تسهیلات غیر دولتی به طرح‌های کوچک زود بازده و کارآفرین، اصلاح تشکیلات و بهسازی نیروی انسانی سازمان امور مالیاتی، واگذاری سهام متعلق به دولت در قالب واگذاری سهام عدالت توسط سازمان خصوصی‌سازی، تسهیل تجارت خارجی و آزادسازی مبادلات ارزی، ارائه تسهیلات ارزی و ریالی به صادرکنندگان کالاها و خدمات، معافیت کامل از پرداخت مالیات و عوارض و اعطای یارانه و مشوق‌های صادراتی، ثبات نسبی در بازار ارز و انعطاف‌پذیر کردن مدیریت دیون خارجی کشور از جمله اقدامات و سیاست‌های اجرا شده در حوزه‌های پولی، ارزی و مالی در سال ۱۳۸۴ بود.

مجموعه اقدامات و سیاست‌های اقتصادی اتخاذ شده در سال ۱۳۸۴ سبب شد رشد تولید ناخالص داخلی در این سال به ۵/۴ درصد بالغ گردد. بخشی از این افزایش تولید به ظرفیت‌سازی اقتصاد در قالب تشکیل سرمایه ثابت ناخالص داخلی شامل ماشین‌آلات و ساختمان انجامید و موجب شد تشکیل سرمایه ثابت ناخالص داخلی در این سال ۵/۸ درصد رشد نماید. از سوی دیگر، رشد درآمد ملی در مقایسه با رشد نسبتاً ثابت جمعیت کشور سبب گردید تا در سال ۱۳۸۴ درآمد سرانه کشور به قیمت‌های جاری و ثابت سال ۱۳۷۶ به ترتیب با رشدی معادل ۲۱/۰ و ۶/۵ درصد نسبت به سال قبل به ۲۱۵۴۸ و ۵۸۷۸ هزار ریال برسد.

در سال ۱۳۸۴، ادامه سیاست‌های حمایتی دولت در بخش کشاورزی همراه با افزایش بارندگی در کشور موجب افزایش مجموع تولید محصولات زراعی گردید. در نتیجه تولید انواع محصولات زراعی نسبت به سال زراعی قبل ۹/۴ درصد افزایش نشان داد. تولیدات دامی نیز با رشدی معادل ۷/۱ درصد همراه بود. در سال مورد بررسی با افزایش قیمت تضمینی خرید گندم، میزان خرید آن از کشاورزان توسط دولت به ۱۰/۹ میلیون تن رسید. در مجموع، در این سال تولید گندم با ۱/۸ درصد کاهش نسبت به سال قبل به حدود ۱۴ میلیون تن رسید. تولید محصولات باغی نیز در این سال با افزایش همراه بود.

در سال ۱۳۸۴، در چارچوب رعایت سهمیه تولید تعیین شده از سوی اوپک میانگین تولید نفت خام ایران به ۴/۱ میلیون بشکه در روز رسید. در این سال متوسط صادرات نفت خام ایران با ۲/۱ درصد رشد به ۲/۶ میلیون بشکه در روز افزایش یافت و صادرات فرآورده‌های نفتی با ۶/۱ درصد کاهش به ۲۴۵ هزار بشکه در روز رسید. تولید و مصرف برق کشور نیز در این سال با افزایش همراه بود.

افزایش درآمدهای نفتی و به دنبال آن افزایش واردات مورد نیاز بخش صنعت سبب گردید تا ارزش افزوده در بخش‌های صنعت و معدن در سال ۱۳۸۴ به ترتیب معادل ۷/۱ و ۱۰/۵ درصد نسبت به سال قبل افزایش یابد. در این سال حمایت از بنگاه‌های کوچک اقتصادی و استفاده از سازوکار وجوه اداره شده، امهال بدهی و بخشودگی بخشی از جرایم دیرکرد شرایط نسبتاً مناسبی برای فعالیت‌های صنعتی و معدنی و افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی فراهم نمود؛ به طوری که شاخص تولید کارگاه‌های بزرگ صنعتی کشور طی این سال در مقایسه با سال قبل ۴/۵ درصد رشد داشت و تولید اغلب کالاهای صنعتی با افزایش همراه بود.

در سال ۱۳۸۴، فعالیت‌های بخش ساختمان با رشدی کمتر از رشد تولید ناخالص داخلی روبرو بود. ارزش افزوده و تشکیل سرمایه ثابت ناخالص بخش‌های مذکور نسبت به سال قبل به ترتیب ۴/۴ و ۴/۷ درصد افزایش نشان داد. با افزایش حجم تسهیلات اعطایی شبکه بانکی به بخش ساختمان و مسکن، مانده تسهیلات اعطایی به بخش غیر دولتی به تفکیک «ساختمان» و «مسکن» در پایان سال ۱۳۸۴ نسبت به مقطع مشابه سال قبل به ترتیب معادل ۲۵/۰ و ۴۰/۲ درصد رشد نشان داد. بخش خصوصی در این سال علاوه بر تکمیل ۱۶۸/۶ هزار دستگاه ساختمان نیمه تمام با زیربنای ۶۴/۹ میلیون متر مربع، ساخت ۱۷۶/۲ هزار دستگاه ساختمان جدید با زیربنای ۶۲/۹ میلیون مترمربع را در مناطق شهری آغاز نمود. همچنین در سال مذکور، تعداد واحدهای مسکونی تکمیل شده توسط بخش خصوصی در مناطق شهری به ۴۷۹/۲ هزار واحد رسید که نسبت به سال قبل ۵۲/۴ درصد رشد نشان می‌دهد.

در سال ۱۳۸۴، قانون بودجه کل کشور به عنوان اولین بودجه برنامه چهارم توسعه در چارچوب برنامه مذکور و بدون استقراض از سیستم بانکی تهیه و تنظیم شد. براساس قانون و متمم‌های بودجه سال ۱۳۸۴ کل کشور، درآمدهای مصوب شامل درآمدهای مالیاتی و سایر درآمدهای بودجه عمومی دولت (به استثنای درآمدهای اختصاصی و با احتساب رقم مصوب شفاف‌سازی حامل‌های انرژی) و پرداخت‌های هزینه‌ای مصوب (به استثنای پرداخت‌های اختصاصی و با احتساب رقم مصوب یارانه حامل‌های انرژی) به ترتیب معادل ۴۶۹۰۴۵/۳ و ۶۱۳۰۶۱/۷ میلیارد ریال بود. در نتیجه تراز عملیاتی بودجه مصوب با ۱۴۴۰۱۶/۴ میلیارد ریال کسری مواجه بود. همچنین دریافتی‌ها و پرداختی‌های مصوب از محل واگذاری و تملک دارایی‌های سرمایه‌ای (بدون دریافت‌ها و پرداخت‌های اختصاصی) در سال مورد بررسی

به ترتیب ۱۹۷۳۱۳/۴ و ۱۳۸۴۰۹/۰ میلیارد ریال بود. بدین ترتیب، مجموع تراز عملیاتی و خالص واگذاری دارایی‌های سرمایه‌ای مصوب با ۸۵۱۱۲/۰ میلیارد ریال کسری مواجه بود که مقرر گردید کسری مزبور از محل واگذاری دارایی‌های مالی که بخش عمده آن از محل برداشت از حساب ذخیره ارزی و وصولی از محل واگذاری شرکت‌های دولتی بود، تامین گردد.

ارقام عملکرد بودجه دولت در سال مورد بررسی نشان می‌دهد منابع بودجه عمومی دولت (با احتساب رقم عملکرد شفاف‌سازی قیمت حامل‌های انرژی و به استثنای درآمدها و هزینه‌های اختصاصی) به ترتیب ۶۳/۳ درصد از محل درآمدها، ۲۵/۴ درصد از محل واگذاری دارایی‌های سرمایه‌ای و ۱۱/۳ درصد از محل واگذاری دارایی‌های مالی تامین شد. ترکیب مصارف بودجه نیز (با احتساب رقم عملکرد یارانه حامل‌های انرژی) معادل ۸۱/۰ درصد بابت پرداخت‌های هزینه‌ای، ۱۵/۹ درصد بابت تملک دارایی‌های سرمایه‌ای و حدود ۳/۰ درصد بابت تملک دارایی‌های مالی تحقق یافت.

بررسی وضع مالی دولت (بدون احتساب رقم شفاف‌سازی یارانه حامل‌های انرژی و به استثنای درآمدها و هزینه‌های اختصاصی) نشان می‌دهد با توجه به عملکرد درآمدها و پرداخت‌های هزینه‌ای و واگذاری و تملک دارایی‌های سرمایه‌ای، مجموع تراز عملیاتی و خالص واگذاری دارایی‌های سرمایه‌ای در سال ۱۳۸۴ با ۶۰۸۵۳/۴ میلیارد ریال کسری مواجه گردید. این رقم که می‌توان آن را کسری کلی بودجه دولت محسوب کرد، از محل واگذاری دارایی‌های مالی تامین گردید. در سال مورد بررسی، خالص واگذاری دارایی‌های مالی معادل ۶۰۸۵۳/۴ میلیارد ریال بود که از آن برای تامین مالی کسری تراز عملیاتی و سرمایه‌ای استفاده گردید. با احتساب رقم افزایش در مانده بدهکار حساب ذخیره تعهدات ارزی در سال ۱۳۸۴ که بدهی دولت به بانک مرکزی تلقی می‌شود، کسری تراز عملیاتی و سرمایه‌ای تعدیل شده دولت معادل ۶۱۰۱۸ میلیارد ریال گردید.

در سال ۱۳۸۴، تداوم رو به رشد بهای جهانی نفت خام به همراه پی‌گیری اهداف برنامه چهارم توسعه در خصوص تسهیل تجارت خارجی و آزادسازی مبادلات ارزی، عوامل اصلی تشکیل دهنده تحولات تراز پرداخت‌های خارجی کشور بودند. در سال مذکور، صادرات غیر نفتی کشور با رشد قابل ملاحظه ۳۹/۹ درصدی به ۱۰۵۴۶ میلیون دلار افزایش یافت. واردات کشور نیز با رشدی معادل ۱۲/۸ درصد به ۴۳۰۸۵ میلیون دلار رسید. در نتیجه تراز بازرگانی خارجی با احتساب صادرات نفتی از ۲۱۲۸۱ میلیون دلار مازاد برخوردار گردید که نسبت به رقم مشابه سال قبل رشد فوق‌العاده‌ای به میزان ۲۷۶/۵ درصد نشان داد. در حالی که در این سال تراز حساب جاری معادل ۱۶۶۳۷ میلیون دلار مازاد داشت، حساب سرمایه با کسری معادل ۱۸۴ میلیون دلار روبه‌رو شد. در نتیجه تغییر در ذخایر خارجی بانک مرکزی در سال ۱۳۸۴ معادل ۱۳۵۷۴ میلیون دلار افزایش نشان داد. همچنین در پایان این سال مجموع تعهدات بالقوه و بالفعل خارجی کشور با ۰/۲ درصد افزایش نسبت به پایان سال ۱۳۸۳ به ۴۱۸۵۳ میلیون دلار رسید. طی این دوره، بدهی‌های خارجی کشور با رشدی معادل ۵/۲ درصد به ۲۴۲۶۴ میلیون دلار افزایش یافت و سهم دیون کوتاه‌مدت خارجی از کل بدهی‌های مذکور با اندکی کاهش همراه بود.

در پایان سال ۱۳۸۴، نقدینگی به علت افزایش قابل ملاحظه پایه پولی و به رغم کاهش ضریب فزاینده نقدینگی، نسبت به پایان سال قبل معادل ۳۴/۳ درصد رشد داشت که نسبت به سال قبل با ۴/۱ واحد درصد افزایش روبه‌رو بود. ترکیب نقدینگی در سال مذکور حاکی از کاهش سهم پول و افزایش سهم شبه پول در نقدینگی است. عمده‌ترین دلایل این تحول، افزایش اعتماد عمومی به بانک‌ها هم‌زمان با کاهش تورم و افزایش میل به پس‌انداز در مردم بود. در این سال بدهی دولت به بانک‌ها و موسسات اعتباری غیر بانکی با ۶/۱ درصد کاهش نسبت به سال قبل به ۳۴۵۳۹/۶ میلیارد ریال رسید. دلیل این امر عمدتاً کاهش موجودی اوراق مشارکت بخش دولتی بود.

طی سال ۱۳۸۴، تسهیلات اعطایی بانک‌های دولتی به بخش غیر دولتی (شامل مطالبات سررسید گذشته و معوق) بدون احتساب سود و درآمدهای سال‌های آتی به میزان ۲۰۸۸۷۷/۸ میلیارد ریال افزایش یافت. در این سال سهم تسهیلات اعطایی بانک‌ها به

بخش غیر دولتی معادل ۸۸/۳ درصد از کل تسهیلات اعطایی آنها بود که نمایانگر سهم قابل ملاحظه این بخش می‌باشد. بخشی از این تسهیلات نیز در قالب تسهیلات تکلیفی اعطا شد. طی سال ۱۳۸۴، براساس ماده (۱۰) قانون برنامه چهارم، هرگونه سهمیه‌بندی تسهیلات بانکی به جز اعطای حداقل ۲۵ درصد از تسهیلات بانکی به بخش آب و کشاورزی لغو شد. تسهیلات اعطایی بانک‌ها اعم از دولتی و غیر دولتی به بخش غیر دولتی در سال مورد بررسی به گونه‌ای توزیع شد که به ترتیب به بخش‌های بازرگانی داخلی، خدمات و متفرقه، صنعت و معدن، ساختمان و مسکن و کشاورزی بالاترین سهم و به بخش صادرات پایین‌ترین سهم اختصاص داده شد. در این سال مطالبات سررسید گذشته و معوق بانک‌ها و موسسات اعتباری غیر بانکی از بخش غیر دولتی نسبت به سال قبل ۷۵/۴ درصد افزایش یافت. در دوره مورد بررسی، حجم سپرده‌های بخش غیر دولتی نزد بانک‌های تجاری به میزان ۲۶/۳ درصد معادل ۱۳۲۱۹۲/۳ میلیارد ریال افزایش یافت. همچنین حجم سپرده‌های مذکور نزد بانک‌های تخصصی نیز معادل ۳۷۷۳۴/۳ میلیارد ریال افزایش یافت.

تداوم شرایط رکودی حاکم بر فعالیت بازار سهام کشور که از نیمه دوم سال ۱۳۸۳ آغاز شده بود تا پایان سال ۱۳۸۴ ادامه یافت و به مرحله بحرانی رسید. وضعیت حساب‌گونه بازار در کنار سایر عوامل مانند گرایش شرکت‌ها به افزایش سرمایه، افزایش نسبت قیمت به درآمد انتظاری سهام شرکت‌های تولیدی و صنعتی، افزایش زیاد سرمایه تعدادی از بانک‌ها و شرکت‌های سرمایه‌گذاری و پذیره‌نویسی برای آن، انتقال بخشی از منابع شرکت‌های سرمایه‌گذاری به طرح‌های عمرانی شرکت‌های خارج از بورس، تمرکز عرضه سهام شرکت‌های دولتی در ماه‌های پایانی سال و ادامه فشارهای بین‌المللی در رابطه با مسائل هسته‌ای کشور، از عوامل اصلی ایجاد رکود در بازار سهام کشور بودند.

در این سال ارزش سهام و حق تقدم سهام، ارزش جاری بازار سهام، نسبت فعالیت بورس و شاخص قیمت و بازده نقدی سهام نسبت به سال قبل با کاهش روبه‌رو شد. در سال ۱۳۸۴، تعداد و ارزش سهام عرضه شده توسط سازمان‌ها و شرکت‌های دولتی نسبت به سال قبل به ترتیب ۷۶/۹ و ۹۰/۴ درصد کاهش نشان داد. در سال مذکور، بنیادها و سیستم بانکی هیچ‌گونه سهامی به بازار عرضه نکردند. در این سال انتشار اوراق مشارکت به منظور تامین مالی طرح‌های عمرانی و اعمال سیاست پولی ادامه داشت، به طوری که در مجموع ۳۴۸۰۰ میلیارد ریال اوراق مشارکت توسط دولت، بانک مرکزی و شرکت‌ها منتشر شد. از این مبلغ، ۲۸۷۶۸/۳ میلیارد ریال به فروش رسید که معادل ۸۲/۷ درصد کل اوراق منتشر شده بود. رقم مزبور در مقایسه با رقم فروش اوراق مشارکت در سال قبل، ۲۵/۹ درصد کاهش نشان می‌دهد. از مجموع اوراق مشارکت فروش رفته در سال مورد بررسی، ۴۰/۷ درصد مربوط به دولت، ۳۷/۴ درصد مربوط به بانک مرکزی و ۱۸/۴ درصد مربوط به شرکت رایان سایپا، شرکت ملی صنایع پتروشیمی، بانک کشاورزی، بانک صنعت و معدن و شهرداری مشهد بود. به علاوه در این سال شرکت ایران خودرو براساس قانون تسهیل و نوسازی صنایع اقدام به انتشار ۱۰۰۰ میلیارد ریال اوراق مشارکت سه ساله نمود. در سال ۱۳۸۴، میزان انتشار و فروش اوراق مشارکت بانک مرکزی به ترتیب معادل ۱۶۸۰۰ و ۱۰۷۶۸/۳ میلیارد ریال بود. اوراق یک ساله مذکور طی سه مرحله در طول این سال به فروش رسید.

در سال ۱۳۸۴، نرخ تورم با کاهشی معادل ۳/۱ واحد درصد نسبت به سال قبل به ۱۲/۱ درصد رسید. از عمده عواملی که در سال مذکور به رغم رشد بالای نقدینگی موجبات کاهش نرخ تورم در مقایسه با سال قبل را فراهم کردند می‌توان به اجرای قانون اصلاح ماده (۳) قانون برنامه چهارم توسعه، ثبات نسبی نرخ ارز، رکود بازار مسکن، کاهش سرعت گردش پول، افزایش واردات کالاهای مصرفی، کاهش نرخ تعرفه واردات برخی میوه‌ها و شرایط جوی مساعد چند سال گذشته اشاره کرد. همچنین در این سال تغییرات متوسط شاخص بهای عمده فروشی کالاهای و شاخص بهای تولید کننده در دوازده ماهه منتهی به اسفند ۱۳۸۴ به ترتیب با کاهشی معادل ۵/۲ و ۷/۳ واحد درصد نسبت به دوره مشابه سال قبل به ۹/۵ درصد رسیدند. در مقابل، شاخص بهای کالاهای صادراتی به میزان ۱۶/۲ درصد نسبت به سال قبل افزایش نشان داد.